

عرش نامه

فضل الله نعیمی تبریزی

www.ketab.ir

عالم او غلو

تصحیح و مقدمه: محمدرضا باغبان کریمی

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
شابک
وضعیت فهرست نویسی
پادداشت
موضوع

سرشناسه افزوده
شناسه افزوده
رده بندی کنگره
رده بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی
اطلاعات رکورد کتابشناسی

فصل‌الله حروفی، ۷۴۰ - ۷۹۶ ق.
عرش‌نامه / فضل‌الله نعیمی‌نیریزی؛ [مترجم ترکی] عامل اوغلو؛
تصحیح و مقدمه محمدرضا باغبان کریمی.
ارومیه : یاز، ۱۴۰۰.
۲۲۱ ص. ۱/۵ × ۱۴/۵: ۲۱ س.م.
۹۷۸-۶۲۲-۲۰۶-۰۵۲-۷:
فیبا
کتاب حاضر در سال ۱۳۹۹ توسط انتشارات نباتی فیبا گرفته است.
۸ ق. شعر فارسی -- قرن
Persian poetry -- 14th century
-- ترجمه شده به ترکی ۸ ق. شعر فارسی -- قرن
Persian poetry -- 14th century -- Translations into Turkish
اوغلو، عامل، قرن ۹ ق.
کریمی، محمدرضا، ۱۳۳۸ -، مصحح
PIR۵۵۹۰:
۸۶/۲۲:
۸۶۵۴۳۷۹: شماره کتابشناسی ملی
فیبا

کتابین آدی: عرش‌نامه

یازان: فضل‌الله نعیمی-عامل اوغلو

مصمم: محمدرضا باغبان کریمی

تیراژ: ۱۰۰۰

ناشر: یاز

طرح: یازنشر

چاپ: اورمیه

چاپ نوبتی و تاریفی: بیرینجی چاپ ۱۴۰۰

ساتیشی: ۸۰۰۰۰ تومن

ISBN: 978-622-206-052-7 شابک: ۷-۵۲-۰۶۲۲-۶۷۸

اورمیه، خیابان مدنی، ۱، کوی ۱۴، پلاک ۱۰۳ تلفاکس ۳۲۷۶۴۲۹۵-۰۴۴

E-mail: yaznashr@gmail.com

http://yaznashr.blogfa.com

۰۹۱۴۳۴۰۵۳۹۶

فهرست مندرجات

۶.....	پیشگفتار
۸.....	زندگی فضل الله نعمی تبریزی
۱۴.....	آثار فضل الله نعمی تبریزی:
۱۶.....	منابع:
۱۷.....	هرش نامه فارسی
۳۹.....	باب صلوه المعراج
۸۸.....	قال علیه السلام خلق الله تعالى رأس آدم وجبهه من تربه الکعبه و صدره و ظهره من بیت المقدس
۱۰۷.....	هرش نامه تبریزی
۱۱۲.....	فضل الله نعمی تبریزینین یاشاییشی
۱۲۱.....	قایناقلار:
۱۴۵.....	باب صلاه المعراج

پیشگفتار

هنوز ادبیات حروفیه در ایران مورد بررسی جدی قرار نگرفته و هنوز آثار شاعران و نویسندگان و اندیشمندان مرتبط با جنبش حروفیه گردآوری نشده، مورد شناسایی قرار نگرفته و هنوز از نعمت و اندیشه‌های ادبیات حروفیه بی‌نصیب هستیم. هرچند که در کتابخانه‌های رسمی کشورمان، آثار کم و بیش ارزشمندی وجود دارد اما زیر غبار سنگین سده‌ها گم گشته و در بوته‌ی فراموشی فرو رفته است. سخن از حروفیه فراوان رفته است و کتابهای چندی هر چند سطحی و گذرا نوشته شده است تنها و تنها بر اساس دو دیوان فضل‌الله نعیمی و عمادالدین نسیمی نوشته شده‌اند، آن‌هم تنها دیوان فارسی این دو شخصیت اصلی مورد استفاده قرار گرفته است. بنابراین هرچه نوشته شده باید سطحی و ناقص تلقی گردد. راقم سعی دارد حداقل با یافتن و نشر دیگر آثار حروفیه بتواند مواد بیشتری را در دسترس پژوهشگران این عرصه قرار دهد. بدین خاطر دو اثر دیگر از ادبیات حروفیه، یکی منسوب به خود مؤسس این طریقت - فضل‌الله نعیمی و دیگری ترجمه‌ی ترکی آن در همان محدوده‌ی زمانی با اندکی دیرتر خواهد بود؛ اما می‌توان به جرأت اندیشه‌های اساسی حروفیه را در این دو اثر - یکی به فارسی و دیگری به ترکی دریافت.

فضل‌الله نعیمی تبریزی (شهادت به تاریخ ۷۹۶ ه) آثار چندی به زبان فارسی نوشته است که بیشتر این آثار به نشر است و تنها دو اثر را به نظم سروده است که یکی دیوان اشعار اوست و دومی مثنوی عرش‌نامه. عرش‌نامه در حقیقت بیانگر فلسفه‌ی حروفی به نظم است. وقتی از ادبیات حروفیه سخن می‌گوییم باید در نظر داشته باشیم که مریدان فضل‌الله بیشتر از خود فضل در این عرصه قلم زده‌اند و برخی نیز آثار فضل را به ترکی ترجمه کرده‌اند. بر این اساس ادبیات حروفیه به دو زبان فارسی و ترکی و در گستره‌ی جغرافیایی خراسان تا

این طریقت در کشورهای ترک‌زبان می‌باشد. در میان ترجمه‌های عرش‌نامه ترجمه‌ی عامل اوغلو دارای ارزش بالاتری است زیرا اکثر ترجمه‌ها دقت لازم را نداشته و برخی حتا بخشهایی از عرش‌نامه را ترجمه کرده‌اند در حالیکه - چنانچه نشان خواهیم داد - عامل اوغلو با رعایت امانت دست به ترجمه زده است. با این حال، عامل اوغلو نیز برای رساندن بیان فضل‌الله به صورت صحیح و قابل قبول به خدمت پیروان و دوستدارانش، گاهی یک بیت عرض نامه‌ی فارسی را در چند بیت ترجمه کرده و گاهی مضمون آن در چند بیت را تنها در یک بیت ترجمه و بیان داشته است. بنابراین این ترجمه دارای ارزش تالیفی نیز دارد.

ترجمه‌ی ترکی که اثر عامل اوغلوست نخستین بار توسط دکتر فاتح اوسلو-ار و با امکانات فراوان ترکیه چاپ شده است. قابل ذکر هم هست که دو اثر فارسی سروده‌ی فضل‌الله نعیمی و ترجمه عامل اوغلو هر دو با توجه به نسخه‌های خطی هر یک بطور جداگانه و همچنین با تطبیق دو اثر با یکدیگر و با مقابله‌ی چندین نسخه‌ی خطی به انجام رسانده است. ما نیز از این اثر استفاده کردیم.

زندگی فضل‌الله نعیمی تبریزی

فضل‌الله نعیمی در سال ۷۹۶ به فتوای شیخ ابراهیم از روحانیون دربار امیرتیمور اعدام گردید. از زندگی فضل‌الله اطلاعات کافی در دست است و کتب فارسی نیز به حد کافی در این مورد نوشته‌اند و ما نیاز زیادی به تکرار آنها نداریم. آنچه قابل ذکر است اینکه نهضت حروفیه با مرگ فضل‌الله پایان نیافت بلکه بعد از این حادثه، آتش عصیان شعله‌ورتر شد و در تمام اکناف امپراتوری تیموریان به آتش کشیده شد. سالها این نهضت خاکستر زیر آتش بود از جمله قیام خراسان در سال ۸۰۸ هجری توسط شاهرخ میرزا فرزند تیمور سرکوب شد و یک سال

بعد، قیام حروفیه در مازندران پا گرفت که آنهم سرکوب گردید. اما در ۲۳ ربیع
 الاخر سال ۸۳۰ هنگام رفتن شاهرخ به نماز جمعه توسط احمد لر - یکی از
 مریدان فضل الله - مورد سوء قصد قرار گرفت (حبیب السیر) و این بار شاهرخ
 دستور ریشه کنی کامل حروفیه را با یاری روحانیون دربار صادر کرد. در این موج
 دستگیریهایی بسیاری از مظنونین حروفیه همچون رهبر هرات و بسیاری دیگر از
 جمله فرزند شاهرخ نیز دستگیر گردید و از مریدان فضل الله تعداد زیادی که
 رهبری مناطق را در دست داشتند مانند امیر نوراله و امیر قیاس الدین نیز دستگیر
 شدند و مورد محاکمهی روحانیون قرار گرفتند تا بدین ترتیب با انگ ارتداد
 فرصت فعالیت از آنان گرفته شود. بنابراین روحانیون درباری خدمت به دستگاه
 سلطنت را بر حفظ دین اسلام ترجیح دادند. با اینحال، باز هم نهضت خاموش
 نشد. در سال ۸۳۵ به رهبری حاجی سرخ در اصفهان قیام گسترده ای بروز کرد
 و باز هم تعداد دیگری از رهبران و پیروان حروفیه دستگیر و اعدام شدند. در این
 حرکت عبدالصمد و دو فرزند او که جزو امیران شاهرخ بودن کشته شدند.^۱
 البته ناگفته پیداست که در آذربایجان نیز نهضت از پا ننشست و
 عمادالدین نسیمی حرکت را از شروان و باکو به تبریز کشاند. چون تبریز سرکوب
 گردید نسیمی به اصفهان رفت و نهضت ادامه یافت و در پی آن شیراز را برگزید
 و آنجا نیز بر او سخت گرفتند. البته ناگفته نماند که وقتی نسیمی در شیراز بود
 نظیره های فراوان بر غزلیات حافظ سرود و توجه همگان را جلب نمود حتی خود
 حافظ به وجود آمد. اما با ورود فشار در شیراز نسیمی مجبور به ترک شیراز و
 رفتن به آنادولو گردید. در آنجا هواداران فراوان گرد او جمع شدند و ادبیاتی غنی
 خلق شد. سالهای بعد مجبور بیه رفتن به حلب گردید که دفتر عمرش در آن
 شهر به سر رسید و حکم روانیوه مبنی بر ارتداد نسیمی صادر شد و پوست از

^۱ فاتح اوسلو ار، حروفلیک، استانبول، ۲۰۰۹، صص ۱۸ - ۲۲.

تنش کردند. اما این نه تنها سبب خاموشی نهضت نشد بلکه آتش قیان را شعله-
ورتر ساخت. و تبریز توسط دختر فضل‌الله که همسر نسیمی نیز بشمار است به
همراه ۵۰۰ تن از حروفیان در تبریز در آتش سوزانده شدند.

باز ناگفته نگذاریم که آمدن نسیمی به آنادولو سبب بازآفرینی نهضت
حروفیه شد. ترجمه‌ی آثار فضل‌الله به ترکی جان تازه‌ای یافت و بموازات هم
دهها ترجمه پدید آمد و نیروی فراوانی گرد آمد و تا چند سده‌ی بعد نیز این
فروزش خاموش نشد. برخلاف ادیبانی که ادعا دارند حروفیه بعد از فضل‌الله و
بویژه نسیمی دیگر رمقی نداشت باید اذعان نمود که سده‌های بعدی نیز آتش
این حرکت به جان ظالمان و خرافه‌پرستان بوده است. میرفاضلی تلاش نمود اکثر
آثار فضل‌الله را به ترکی ترجمه کند و مورد استقبال نیز قرار گرفت و مورد مطالعه
و استفاده مردم شد. اثر اصلی وی تحقیق نامه نام گرفت. شرح جاودان نامه به
ترکی از مؤلفی نامعلوم نیز در سال ۱۰۳۰ هجری نوشته شد. جاوید علی افندی
صلات نامه را در سال ۱۰۳۰ نگاشت، ایشقوردی در همین سالها به نگارش
و سرایش آثاری به شعر و نثر در تبلیغ و آموزش حروفیه در سرزمینها بالکان
دست یازید.

در میان کسانی که آثار ارزشمندی به ترکی نکاشتند باید از سه شخصیت
بزرگ غافل نماند که عبارتند از: عامل اوغلو، رفیعی و عبدالمجید فرشته اوغلو.
رفیعی کسی است که عمادالدین نسیمی قبل از عزیمت خود با آنادولو،
او را بدان سرزمین فرستاد تا بتواند حروفیه را معرفی نماید و او با سرودن اشعار
هیجان انگیز توانست مأموریت خود را بخوبی به انجام رساند. رفیعی دو اثر بزرگ
را سروده است به نام‌های: بشارت نامه و گنج نامه. بشارت نامه مورد توجه بوده و
منتشر شده است هرچند که نامی از آن در ایران برده نشده است و این امر، در
حالیست که نسخه‌های خطی آن زینت بخش کتابخانه‌های ایران است. اثر دوم -
گنج نامه در رمضان سال ۸۱۱ سروده شده است. آثار رفیعی بسیار تاثیرگذار بوده

و در ادبیات ترکی از ارزش والایی برخوردار است زیرا شاعران بزرگی چون عامل اوغلو نیز تحت تاثیر رفیعی قرار گرفته اند و عرش نامه تحت همین تاثیر به رشته‌ی تحریر درآمده است.^۱

عبدالمجید فرشته‌اوغلو متوفی ۸۶۴ هجری نیز تحت تاثیر رفیعی دست به ترجمه آثار فضل‌الله زد و عشق نامه را در ماه شوال ۸۳۳، هدایت نامه را در ربیع الاول ۸۳۸ سرود و خواب‌نامه را با نام آخرت‌نامه به نظم درآورد. این آثار جزو نخستین آثار حروفیه در آنادولو محسوب می‌شوند و باید پذیرفت که حجم قابل توجهی بشمار می‌آیند. همین قدر آثار حروفیه می‌توانست این طریقت در کل سرزمینهای آنادولو پیروان زیادی را بدور خود گرد آورد.

سید اسحاق با ترجمه‌ی خواب‌نامه اثر دیگری بر ادبیات حروفیه افزود اما همین خواب‌نامه در عین حال، اطلاعات فراوانی در باره زندگی فضل‌الله را اضافه کرد. بطوری که امروز یکی از بهترین منابع و موثق‌ترین منابع در باره زندگی فضل‌الله بشمار می‌آید و این اثر نیز هنوز در ایران ناشناخته باقی مانده است. تعبیر خوابهایی که فضل‌الله به تعبیر آنها پرداخته بخش عظیمی از نگرش و فعالیت بعدی فضل‌الله را ترسیم می‌کند. تا اینجا آنچه ذکر شد هنوز مرحله‌ی نخستین حروفیه در آنادولو بشمار می‌آید.

دو - سه قرن بعد است که حروفیه یک بار دیگر توجه اهل طریقت و اندیشه‌های فلسفی را به خود جلب می‌کند و دوباره آثار فضل‌الله در دست رهبرانی دیگر به شرح و ترجمه شروع می‌گردد. این امر نشان می‌دهد که حروفیه در طول این دهه‌ها و سده‌ها آتش زیر خاکستر بوده و هنوز فروکش نکرده است. این بار جاودان نامه حتا به صورت کلمه به کلمه به ترکی ترجمه می‌شود. یکی

^۱ فاتح اوسلو ار، فارس‌یادان ترکجهیه ترجمه‌لری، لسکی تورک ادبیاتی چالیسمالار، IX، استانبول، ۲۰۱۴، صص ۳۶۰ - ۳۶۵.

از این ترجمه ها متعلق به درویش مرتضاست. درویش مرتضا یکی از دراویش بکتاشیه است که جاودان نامه را با نام درّ یتیم ترجمه می کند و در میان پیروان فراوان بکتاشیه مورد مطالعه قرار می گیرد. همین امر سبب نزدیکی این دو طریقت - حروفیه و بکتاشیه - می گردد. در همین سده چند شاعر مستقل دیگر به خلق آثاری با مضامین فلسفی حروفیه می پردازند که از آن جمله باید اسامی شاعرانی چون پناهی، مثالی، محیطی، عرشی و دیگران را نام برد. نویسندگان دیگری نیز ظهور کردند و ادبیات حروفیه جانی دوباره یافت. در این میان شرح - های چندی به جاودان نامه نگاشته شد و از میان آنها شرح جاویدی علی، وحدت - نامه ی منطقی، صلات نامه ی ایشقورد دده و غیره جزو آثار فلسفی برجسته مربوط به مرحله ی دوم حروفیه در آنادولی می باشند. این دو مرحله به فاصله ی زمانی دو - سه قرن از هم مراحل رشد و بالندگی ادبیات حروفیه در آنادولو را رقم می زنند و این حرکت از مرزهای آنادولی فراتر می رود و در میان ترکان کشورهای بالکان نیز رواج می یابد. هر چند که به نظر برخی از فلاسفه و ادیبان کاوشگر این عرصه، آثاری از این دست ارزش فلسفی کمی دارند و قابل امل زیادی نیستند اما از نظر ادبی و بهره وری از زبان ترکی ارزشمند هستند. ناگفته نگذاریم که سلاطین عثمانی گاهی نسبت به رهبران حروفی با گذشت تر از حاکمان ایرانی و عربی بوده اند مثلاً فاتح سلطان محمد (متوفی ۱۴۸۱) به عنوان سلطانی روشن اندیش با برخی از رهبران حروفی دیدارهایی هم داشته است، اما با این حال روحانیون سعی کرده اند نظر سلاطین را تغییر داشته و اجازه ی صدور فتوا علیه آنان و لذا اعدام آنان را بدست آورند.

دگتر اوسلو از امکانات فراوان ارگانهای فرهنگی ترکیه را بدست آورزده و توانسته است به وفور از نسخه های خطی حروفیان در کتابخانه های ترکیه مجوز بگیرد و با دیدی علمی به بررسی علمی بپردازد. لذا دکتر اوسلو از پژوهشی درخور در این باب پیش برده است که استفاده از آنها را به فرصتی دیگر وا می گذاریم.